

De Nederlandse communist als driedaagse zondebok

De bestorming van Felix Meritis in 1956

Op 4 november 1956 vloog de eerste steen door de ruit bij Felix Meritis, het hoofdkantoor van de Communistische Partij Nederland (CPN) dat zich bevond op de Keizersgracht in Amsterdam. Die avond koelen zo'n duizend betogers hun woede op het gebouw. Een uitzonderlijke situatie, des te meer omdat de agressie werd veroorzaakt door een gebeurtenis ver buiten de Nederlandse grenzen. Waar kwam die plotselinge explosie van woede tegen het communisme vandaan?

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *De bestorming van Felix Meritis in Amsterdam (1956)*.

Rozemarijn Smink is historicus en schreef eerder artikelen over de Koude Oorlog in Nederland.

Na de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk dat de tegenstelling tussen de totalitaire Sovjet-Unie en de democratische Verenigde Staten de naoorlogse politieke situatie zou kenmerken. Tot 1953 werd de Koude Oorlog voornamelijk gekarakteriseerd door het verscherpen van de tegenstellingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Hoop

Het jaar 1953 zou een opvallend keerpunt vormen in de geschiedenis van de Koude Oorlog. In maart van dat jaar kwam Stalin te overlijden en moest er binnen de communistische wereld gezocht worden naar nieuwe stabiliteit. De weggevalen leider, toonbeeld van het communisme, werd uiteindelijk opgevolgd door Nikita Chroesjtsjov. Het beleid van Moskou werd na de dood van Stalin pragmatischer en er leek sprake te zijn van een sfeerverbetering tussen de twee supermachten. De Koreaanse Oorlog werd op korte termijn beëindigd en een periode van vreedzame co-existentie brak aan. De geest van Stalin bleef echter in het Kremlin aanwezig. Chroesjtsjov wilde hier verandering in brengen en besloot op het twintigste Congres van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie in februari 1956 de partijleden op de hoogte te brengen van het misdadige verleden van Stalin.¹

Het Westen en de Oost-Europese landen reageerden hoopvol op deze toespraak. Het leek erop dat de Sovjetleiding er nu toch echt oprecht naar streefde de dictatuur van Stalin te vervangen door een vorm van communisme met een meer menselijk gezicht. In de Oost-Europese landen verschilden de reacties op de toespraak van Chroesjtsjov echter sterk. In Roemenië, Bulgarije, Tsjecho-Slowakije en de DDR bleven de verwachtingen bescheiden, maar in Polen en Hongarije was een vlaag van opwindend gevoel, en niet zonder reden. Polen had te maken met een ondraaglijke economische situatie en een sterk verdeelde partijtop. In Hongarije was sprake van een puur stalinistisch schrikbewind onder Mátyás Rákosi en zijn plaatsvervanger Ernő Gerő. Beide landen bevonden zich dus in een schijnbaar uitzichtloze situatie, die op het punt stond doorbroken te worden. De gematigden in Polen slaagden erin de Russen ervan te overtuigen dat de verstandhouding met de Sovjet-Unie intact zou blijven en dat het politieke, sociale en economische systeem van het land niet radicaal zou worden veranderd. Zolang er aan deze eisen werd voldaan, kreeg Polen de benodigde ruimte om kleine veranderingen door te voeren en zo te werken aan een betere situatie in het land.² Dit nieuws zorgde voor opwindendheid bij de Hongaren. Ook zij streefden naar een meer ontspannen relatie met

¹ H. de Liagre Böhl, 'De rode beer in de polder. Het ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland', in: J. Diven-dal e.a., *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen* (Amsterdam 1982), p. 17-23.

² G. Swain en N. Swain, *Eastern Europe since 1945* (New York 2009), p. 87-116.

het communisme, maar Hongarije was Polen niet, met als gevolg dat de situatie in Hongarije een totaal andere uitkomst had dan in Polen het geval was geweest.

Gezichtsverlies

Toen op 23 oktober 1956 in Hongarije een demonstratie werd gehouden bij het monument van Józef Bem, liep de situatie uit de hand.³ Na afloop van de demonstratie trokken duizenden studenten door de stad en in de loop van de avond was de groep uitgegroeid tot honderdduizend Hongaren. Toen zij het standbeeld van Stalin omver probeerden te halen, grepen de politie en militairen in. Het keerpunt kwam toen de gehate geheime politie, de AVH, het vuur opende op de demonstranten. De demonstranten vochten terug met wapens, geleverd door arbeiders uit wapenfabrieken en overgelopen soldaten en agenten. In paniek deed de Hongaarse regering een beroep op de Russische troepen om de orde te herstellen. In Boedapest werden de Russische tanks door hevig verzet echter gedwongen zich terug te trekken.

De demonstratie van 23 oktober had vele doden tot gevolg, zowel aan de kant van de betogers als aan de kant van de ingrijpende politie. Maar de demonstratie was niet voor niets geweest, de Hongaarse regering deed concessies. Twee dagen lang leek het alsof Moskou was gezwicht en de communistische teugels inderdaad liet vieren. Niets was minder waar. De Sovjettroepen hadden zich weliswaar teruggetrokken, maar waren nog in groten getale in Hongarije aanwezig, onzichtbaar voor de burgers. Na 1 november besloot Chroesjtsjov dat er toch zou worden ingegrepen. Hongarije vormde een negatief voorbeeld voor de overige satellietstaten, er moest voorkomen worden dat het vuur der revolutie zich zou verspreiden. Daarnaast betekende het terugtrekken van de Sovjettroepen uit Hongarije een aanzienlijk gezichtsverlies tegenover het Westen, dus dit moest koste wat het kost voorkomen worden. Deze angst had tot gevolg dat de Russische troepen opnieuw aanvielen in de nacht van 3 op 4 november. Deze keer was er rekening gehouden met verzet, naast tanks werd er nu ook gebruikgemaakt van infanterie en luchtaanvallen.

Scepsis in Nederland

De Nederlandse houding ten aanzien van de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog werd voornamelijk gekenmerkt door terughoudendheid. Hoewel er zo nu en dan wel sprake leek te zijn van toenadering, bleef één tendens altijd aanwezig in de Nederlandse houding: het bleven bovenal communisten en het communisme was (na een korte opleving vlak na de Tweede Wereldoorlog) nu eenmaal niet geliefd in Nederland.

Ten tijde van de vreedzame co-existentie na de dood van Stalin leek het er sterk op dat er vanuit

het communistisch blok werd gestreefd naar meer toenadering tussen Oost en West. Waar de Verenigde Staten optimistisch waren over toenaderingspogingen van de Sovjet-Unie, volgde Nederland deze toenaderingspogingen met scepsis, er niet van uitgaande dat deze pogingen oprecht waren en ook maar iets zouden oplossen. De uitwerkingen van (het neerslaan van) de Hongaarse Opstand in 1956 werden in Nederland dan ook met open armen ontvangen. Hiermee kwam er immers een einde aan de vreedzame co-existentie en was het Westen

‘Chroesjtsjov besloot in te grijpen. Hongarije vormde een negatief voorbeeld voor de overige satellietstaten, er moest voorkomen worden dat het vuur der revolutie zich zou verspreiden’

zich weer bewust van het gevaar van de Sovjet-Unie. Wel werd een deel van de Oost-Europese landen nu duidelijk als ‘slachtoffer’ gezien van het dictatoriale systeem van de Sovjet-Unie. Dit zorgde voor een soepeler houding ten opzichte van Oost-Europa.⁴ Het verklaarde ook de lovende houding van de Nederlanders tegenover de opstandige Hongaren. Men zag de Sovjet-Unie als de grote vijand, die het Hongaarse volk met harde hand onder de duim hield. Dat dit volk uiteindelijk uit deze greep wist los te breken, werd dan ook bewonderenswaardig gevonden.

De reactie

In de ochtend van zondag 4 november kwam het nieuws van de Russische interventie via de radio in de Nederlandse huiskamers. Om half tien opende het ANP-nieuwsbulletin met de volgende woorden: ‘Russische troepen zijn vanochtend vroeg een grootscheepse aanval begonnen op de Hongaarse hoofdstad Boedapest. (...) De strijd om Boedapest is ►

³ Józef Bem was een held in de Hongaarse Revolutie van 1848.

⁴ D. Hellema, ‘The Relevance and Irrelevance of Dutch Anti-Communism’, in: *Journal of Contemporary History*, (1995), p. 170-174.

Links: Een boze menigte heeft zich verzameld op de Keizersgracht bij Felix Meritis, het hoofdkantoor van de Communistische Partij Nederland, in de nasleep van de Hongaarse Opstand, 5 november 1956. Bron: Nationaal Archief.

Onder: Een spandoek met de tekst ‘Helpt Hongarije’ tijdens een herdenkingsavond in Eindhoven op 5 november 1956. De Nederlandse bevolking zette alles op alles om toch een beetje hulp te kunnen bieden aan de bevolking van Hongarije. Bron: Nationaal Archief.

5 ANP Radiobulletins, 4 november 1956.

6 Hans Olink, *In strijd met de waarheid. De koude burgeroorlog in Amsterdam 1956* (Amsterdam 2002), p. 82.

7 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *De Telegraaf*, jaargang 1956, 5 november.

8 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *de Volkskrant*, jaargang 1956, 6 november.

vanochtend tegen vier uur begonnen. Om zes uur kwam Radio Boedapest in de lucht met een boodschap van premier Nagy. Hij zei (...) dat de Sovjettroepen de aanval op Boedapest waren begonnen, klaarblijkelijk met het doel de democratische regering omver te werpen. (...) De laatste mededelingen van deze kantoren behelsden het bericht, dat de Russen naderden. (...) ⁵

De ernst van de situatie werd, naarmate de dag en de berichtgeving vorderde, steeds duidelijker. Een groot deel van de groeiende onrust onder de Nederlandse bevolking kwam voort uit het gevoel van machteloosheid.

was de partij al in zekere mate in diskrediet geraakt wat betreft de verhoudingen met Moskou en het heersende gevoel van anticommunisme zorgde voor zware tijden in Felix Meritis.

Volgens berichtgeving in *De Waarheid* waren de anticommunistische rellen gericht tegen het Nederlandse communisme voornamelijk het resultaat van ophitsing van de niet-communistische Nederlandse pers. Dat hier een kern van waarheid in schuilde komt bij nader onderzoek inderdaad naar voren. De koppen van de Nederlandse kranten van 5 november liegen er niet om als ze spreken over de Sovjets als daders en het Hongaarse volk als onschuldig slachtoffer. Deze eerste reacties op de inval in Hongarije waren van emotie doorspekt.

Zo kopte *de Volkskrant* op 5 november over de VERRADERLIJKE RUSSISCHE OVERVAL en werd er geen kans onbenut gelaten om een vergelijking te trekken met de Tweede Wereldoorlog. Hongarije was geworden tot 'een groot concentratiekamp'. ⁶ *De Telegraaf* kopte op 5 november met HONGAARS DRAMA WEKT ALOM AFSCHUW en vervolgde de berichtgeving met: 'Nederland reageerde ongewoon heftig.' ⁷ De voorzitter van de Katholieke Volkspartij, H.W. van Doorn, vatte de overgang naar de vergelding treffend samen: 'Na de zondag van het verraad, de maandag van het verzet.' ⁸ Niet mis te verstane taal, de pers maakte de Nederlandse reactie tot een logisch gevolg van wat in Hongarije gebeurde. Of hier daadwerkelijk sprake is van ophitsing is echter de vraag. Een saillant detail is dat er in sommige gevallen niet erg voorzichtig werd omgegaan met de adressen van

'Een saillant detail is dat er in sommige gevallen niet erg voorzichtig werd omgegaan met de adressen van communistische aanhangers'

Begin november 1956 maakte het in Nederland niet uit of men katholieke, protestantse, liberale of conservatieve voorkeuren had, zolang men maar geen communist was. De eensgezindheid maakte Nederlandse communisten tot doelwit. Zo werden de kantoorgebouwen van de CPN en de plekken waar de communistische krant *De Waarheid* werd gedrukt in een aantal steden in Nederland belaagd. De woede zou zich uiteindelijk ook gaan richten op Felix Meritis, het gebouw van de CPN. Voor de communistische partij was dit al de tweede klap die ze te verduren kreeg. Met het aantreden van Chroesjtsjov

communistische aanhangers. *De Telegraaf* maakte meerdere malen melding van vernielingen die waren aangericht bij communistische sympathisanten en schroomde hierbij niet om de adressen van desbetreffende huizen te publiceren. Het werd de lezer makkelijk gemaakt. Op deze manier werd er in feite een vrijbrief gegeven om nog wat extra stenen door de ruiten te gooien.

De nasleep

Na 6 november keerde de rust in Nederland terug. De politie greep nu harder in dan twee dagen ervoor en de relschoppers trokken zich terug. De gevolgen voor de relschoppers waren relatief klein. Hier was niet iedereen het mee eens, zo blijkt wel uit de Kamervragen die er in mei 1957 werden gesteld aan minister van Justitie Samkalden. Het onderwerp van de vragen was het niet strafrechtelijk vervolgen van een jongeman, die in de nacht van 4 op 5 november vernielingen had aangericht in Utrecht. Een maand later kwam er antwoord van Samkalden. Hieruit blijkt dat de relschopper in kwestie 'een jonge arbeider met een blanco strafregister, die niet als onruststoker bekendstond' was. 'Deze verdachte was kennelijk aangestoken door de algemene opwindning, hetgeen weliswaar zijn schuld geenszins uitsluit, maar waardoor hem toch niet een zo groot verwijt kon treffen als onder meer normale omstandigheden het geval zou zijn geweest.'⁹ Uit dit antwoord blijkt wel dat er in zekere mate begrip was voor een groot deel van de mensen die zich lieten meeslepen door de opwindning die er op 4 en 5 november heerste.

Voor de CPN waren de gevolgen van de ongeregelheden groot. De partij zou de klap van het toegenomen anticommunisme niet meer te boven komen, in een kort tijdsbestek verloor de partij duizenden van haar leden. Ook bij *De Waarheid* liepen de abonnees weg. Het werd de krant en de partij ook niet makkelijk gemaakt. Met de oprichting van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) in de jaren veertig, werden de communisten scherp in de gaten gehouden. De Nederlandse overheid zal dan ook blij geweest

'De partij zou de klap van het toegenomen anticommunisme niet meer te boven komen, in een kort tijdsbestek verloor de partij duizenden van haar leden'

zijn met de constant afnemende populariteit van de partij en ging onverminderd door met het vergroten van de interne verdeeldheid binnen de CPN.¹⁰ Hoewel Nederland, net als de overige westerse landen, geen radicale maatregelen zou nemen, werd er wel een actieve politiek bedreven met betrekking tot de hulpverlening aan de Hongaren. Vluchtelingen werden met open armen ontvangen en in de dagen na 4 november werd er een enorm scala aan inzamelingsacties georganiseerd. De Nederlandse bevolking voelde zich dan wel onmachtig wat betreft het steunen van de Hongaarse bevolking, maar zette alles op alles om toch een beetje hulp te kunnen bieden. ■

⁹ Website Staten-Generaal Digitaal, Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Tweede Kamer, document 2069, zitting 1956-1957, aanhangsel deel II – 2035.

¹⁰ G. Verhips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam 1995), p. 327-334.

Een protest in de Hongaarse hoofdstad Boedapest tijdens de Hongaarse Opstand, 1956.

